

I l l y é s Gyula: Kedves Barátaim! Félek, hogy nem előadás lesz ebből, ilyen meghatódottság után. Nagyon szépen köszönöm az előlegezett bizalmat, s térjünk át mindjárt a feladatra, a munkára.

Az 1848-ról szóló darabról kellene beszélnem s annak a reális történelmi háttérét ismertetnem. A legegyszerűbb talán az, ha magának a darabnak a megszületési sorrendjét mondom el.

Én valahányszor irtam, mindig valamit tudatni akartam az emberekkel, valami fontos dolgot megmondani, valahogy abból indulva ki, hogy mindenfajta művészet, a színészi művészet is nem más, mint tudomására adni az embereknek valami igen fontos, igen lényeges megtanulnivalót, de olyan körülmények között, hogy azt a fáradságot, amely különben a tanulót fogja el tanulás közben, ebben az esetben a művész vállalja magára olyan mértékben, hogy a tanuló itt tulajdonképpen élvezetet kapjon. Ha tréfásan hangzik is, de éppen a napokban mondtam valakinek, hogy az igazi művészet az volna, - utrirozva mondom - ha én egy háromórás előadás alatt mindvégig nevetek, mulatok, jól érzem magam s azzal megyek el a színházból, hogy megtanultam oroszul, vagy megtanultam a trigonometriát, vagy ezeknél lényegesebb dolgot, mondjuk : az erkölcsi nagy alaptételeket.

Ezt csinálta különben mindenki. Shakespeare sem csinált egyebet, elmondta hazája történetét a korabelieknek úgy, ahogy azt ő vélte értelmezni. A másik nagy példánk, Molière, szintén nem csinált egyebet, mint megtanította az embereket erkölcsi szemmel nézni a társadalmat.

Mikor én 1848-nak ehhez a problémájához nyultam, tulajdonképpen szintén nem akartam mást, mint elmondani , hogy mit gondoltam évek során át végzett olvasmányaim alapján 1848-ról. Meg akartam mutatni a magyaroknak hazájuk történetének egy döntő, nagy pil-

lanatát. A tapasztalatom ugyanis az volt, hogy mi magyarok inkább csak úgy harangozásból ismerjük a saját történelmünket. Tudunk nagy korszakokról, de hogy azoknak pontosan mi volt az alapjuk, az okuk, hogyan folytak le, arról megelégszünk fél értesülésekkel is. Hogy 1848 dicsőséges nagy korszak, azt mindnyájan tudjuk; hogy elbukott, azt természetesen ugyancsak tudjuk, de hogy hogyan bukott el, arról még annüvelt emberek között is alig van pontos értesülés. Az iskolai olvasmány, később a társadalmi fejlődés következtében állandóan változó történelmi magyarázat szinte megzavarta ezeknek a képét. Hogy teszem azt, Görgey áruló volt, azt mindenki tudta, de hogy milyen mértékben, hogyan ,lepénzelték-e, adtak-e neki nagyobb összeget, mint ahogy rendőrkémeknek szokás, vagy hogy öntudatlanul volt-e áruló, - mert ilyen is lehet, - azzal nem igen foglalkoztunk.

Én először nem akartam mást, mint megmutatni, hogy hogyan folyt le a magyar szabadságharc legtragikusabb és visszafelé is legtanulságosabb pillanata, a világosi fegyverletétel előzménye. Erről irtam egy kétfelvonásos darabot, amelyet Gellért ,Benedek, Major s mások is ismertek. Ez is elég hosszú volt, talán nyolcvan percre is terjedt. Kiváncozott azonban megmagyarázni, hogy mi történt ennek a korszaknak legnagyobb hősével, Kossuth Lajossal, aki a bukás pillanatában képviselte azt az igazi utat, amelyet az egész magyarságnak folytatnia kell.

4

Szikossy

Magától kínálkozott tehát, hogy tovább kifejlésszem Kossuth alakját a bukás után is. Így a darab szinte szervesen átalakult 48 bukásának tanulságából Kossuth fejlődésévé, utjává, egészen haláláig.

Annak amit mondok, két része van. Mindenekelőtt röviden ábrázolni szeretném, hogy mi volt 48 bukásának oka, mi volt ebben a bukásban Görgey szerepe, hogyan állt Kossuth Görgeyvel szemben és hová fejlődött Kossuth éppen azoknak a tanulságoknak alapján, amelyeket éppen Görgeyvel való párviadalában szerzett. Ahogy illik korunkhoz igen őszintén és nyíltan fogom feltárni 1848 háttérét, azt lehet mondani, bátor leszek akár a pletykáig is elmenni, amennyiben ezek a pletykák valóban hitelesek.

Az olvasót, a gondolkozót valóban méltán meglepheti 1848 tragédiája. Májusban, illetőleg már tavasszal megindulnak a magyar hadak Debrecenből és olyan soha nem ismert főrgeteges rohammal seprik ki az ellenséget az országból ami az egész világ katonai stratégáit meglepte és rá két hónapra ugyanez a dicsőségben fürdő kormány mielőtt még jóformán magához tért volna, már teljes kapkodásban van, azt sem tudja hogy mihez fogjon, majd óriási recsegés közepette látszólag az összeomlás káoszában elmenekül. Rengeteg áldozat volt és olyasféle hangulat, hogy itt nincs valami rendben, a logikai sorrend körül, hogy ez így következett be. A logikai sorrendet pedig igen világosan megmutatja a külpolitikai helyzet és a magyarság akkori belső osztályhelyzete, osztálytagzottsága.

Nagyon röviden felvázolom az 1848-as forradalmakat. A mozgalom Angliából indult el, ahol teljesen szociális háttere volt. Munkások akkori pártja az ugynevezett chartisták igen keményen szerveződve, igen forradalmi követelésekkel léptek fel. Ezek a forradalmi követelések átterjedtek a kontinensre, az ott alig pislákoló vagy különféle utópista szocializmusokba burkolódzó mozgalmakat újjáélesztették és amikor forrpontra került Angliában a munkásság követelése úgy tetszett

7
hogy ez a szociális követelés a hasonló társadalmakba mindenütt át fog csapni Európába. Az angol uralkodó osztálynak volt magához való esze és amikor már döntésre került volna a sor, kivédte ezt a támadást. Hozzá kell tennem, hogy a maga feje szerint igen okosan, majdnem teljesítette a munkásság követeléseit, eltörölte a buzavédvámot, vagyis leszámolt azzal, hogy a két osztály közül melyiknek kedvez. A feudalistáknak, vagyis a nagybirtokosoknak az volt az érdekük, hogy a gabona ára minél magasabb legyen, a munkások viszont azt követelték, hogy a kenyér legyen minél olcsóbb. A kormány taktikából a munkások felé hajolt, eltörölte a buza beviteli vámát, amit egy percre megszenvedett a nagybirtokos osztály, de ez megállította ezt a forradalmat.

Párisban még szintén társadalmi alapja volt ennek a forradalomnak. Egész Európában, mindenfelé izzó forradalmi hangulat uralkodott, de ez már csak részben volt igazán társadalmi, kifejeződésében nagyrészt nemzeti igényekkel lépett fel, főleg a Habsburg ház ellen. Olaszország lázongott, a Habsburg monarchia uralma alatt tartott nemzetiségek lázongtak. Magyarországon is meg volt ez a lázadás, amikor tehát ez a forradalmi szikra Párisból ilyen társadalmi erővel gyujtani kezdett, valóban társadalmi uton futott végig, de az igazi eleme, az igazi követelnivalója nemzeti is volt. Legjobban Magyarországon mutatkozott ez meg. Petőfiék egyszerre léptek fel szociális, társadalmi és nemzeti követelésekkel. Hogy most már előre mutassak a tragédia az volt, hogy nyugaton kialudt, leverték, vagy elárulták ennek a forradalmi mozgalomnak szociális alakzatát, gyökérzetét és amikor Magyarországra, közép- és kelet-Európába átütött a forradalmi hullám, itt már csak nemzeti alapon lobogott erőteljesen és nem kapott szociális téren utánpótlást nyugatról. Elég világosan ábrázoltam ezt? /Igen!/ Kezdő előadó vagyok, némileg magamat is ellenőrzöm.

Kossuth óriási nagysága az volt, hogy a nemzeti alapon felkelt Magyarországot tudta vezetni a szociális forradalom felé is. Igen sokat kellett taktikáznia. Magyarországon volt egy kemény szociális forradalmár baloldal, Petőfiék, Táncsicsék, Madarászék vezetésével, ezekkel Kossuth igen sokszor társult. Nem tudott velük végleg társulni, mert ő az egész nemzetet akarta egységben tartani, nem tudott átmenni csak társadalmi térre. Nagysága a következőben van: 1848 márciusában kitört a forradalom, majd alkotmányossá vált, a császár szentesítette a követeléseket.

1848 nyarán megcsinálták a képviselőválasztásokat, egy olyan cenzus alapján, amely ma méltán felháborítana egy szociális szemmel néző embert: magas adófizetéshez kötötték a választhatást és választhatóságot. Azt lehet mondani, hogy a képviselőház zömében ha nem is nagy-, de erős középbirtokosok tábora volt, jobbágy egyetlen egy sem, talán csak Táncsics, de akkor már ő is tanító volt, legfeljebb jobbágyszármazék lehetett. A helyzet mindvégig az volt, hogy Kossuth, aki alkotmányosan akart kormányozni, erre a képviselőházra támaszkodott, ezt a képviselőházat vitte magával mindig, nemzeti alkotmányos sértettségi alapon. Ezt a képviselőházat forradalmasította, amely tulajdonképpen minden percben leszavazhatta volna őt.

A helyzet tehát az volt, hogy ha ott kellő számú képviselő összeállt a harc legnagyobb pillanatában azt mondja, hogy : Kossuthot nem követjük s a többség kézfelemeléssel szavaz, akkor nemcsak Kossuthot mozdíthatta volna el a helyéről, hanem rögtön ki is békülhetett volna Auszriával. Természetesen egy jelentékeny rész a képviselők között elkezdte ezt az utat; ez volt az ugynevezett Békepárt. Ezzel volt Kossuthnak az igazi küzdelme s ez a küzdelem volt talán végső okozója a forradalom elbukásának.

1848 nyarán minden magyar őszintén, nemzeti érzésével csak Kossuth-hoz állhatott. A király szentesítette a törvényeket, önálló hadsereget akartak felállítani, minden tiszt, aki addig az osztrák hadseregben szolgált, ha tudott magyarul, vagy ha nem tudott is, át léphetett a honvédségbe. Át is léptek, felesküdtek a királyra s azt hitték, hogy ez mindvégig rendben levő, tiszta út. Szóval nem úgy tört ki a forradalom egyik napról a másikra, hogy : választanod kell, hogy ide, vagy oda állsz-e s hogy : ezzel szolgálod a becsületet, tisztességes ügyet s erre méssz, mert a többség is erre megy. A forradalom igazi korszaka 1848 szeptemberében volt, amikor az osztrák

uralkodóház előbb észrevéve, hogy a nyugati periódus megállt, szembeszállt a magyar forradalommal is, s valóban a magyar történelemben nem ismert hitványsággal lehazudta mindazt, amit már odaadott, vissza akarta vonni ezeket s mindent elkövetett arra, hogy a Kossuth-kormányt megbuktassa. Kossuth felvette a keztyűt s ekkor kezdődött meg a harc Ausztriával. De ekkor már az emberek legnagyobb része bent volt a hivatalokban, s bent volt a hadseregben, amely hadsereget Kossuthék most a császár ellen is vitték, akire felesküdt ez a magyar honvédtábor és közhivatalnok-sereg s még a képviselők is.

Nem volt könnyű megmagyarázni az embereknek, hogy merre van a helyes út; ebből származtak a kezdeti bukások. Mikor Jellasics bejött, akkor a magyar hadsereg szégyenletesen visszavonult. A vezérek átmentek az ellenség táborába, mert az ellenségénél is épp olyan, a császárnak felesküdt tisztetek voltak, mint sajátmaguk. Ebben a pillanatban lépett fel Görgey. Roppant érdekes, energikus, szuggesztív egyéniség volt. Őszintén szólva, én tulajdonképpen csak most ismerkedtem meg vele; majdnem azt mondhatnám, a darab írása közben mutatkozott be nekem is, vagy lepleződött le. Elszánt katona, aki rosszul tudott magyarul. Egy iszákos, szegény, felvidékre került magyar gentry-családból származott az atyja; az anyja jómódu cipster, német származású leány. Az anyjához vonzódott inkább, ott rend volt, bidermayer-szalon, jómód. De mégis nagyon szegényen nevelődött. Sok gyerek volt. Ingyen helyre került be a régi testőrség épületébe Bécsben, de annyi pénze sem volt, hogy amikor kitűnő eredménnyel végzett a tiszti-iskolában, extra ruhát csináltathatott volna magának. Szóval anyagi megbántottsága is volt s igen furcsán hagyta ott a hadsereget Prágában. Az egyetemen vegyész akart lenni, igen tehetségesen indult is. Udvarolt a tanára leányának s

rejtelmesen, egyik napról a másikra, nem a tanárának leányát vette el, szintén valami megsértettségből, hanem az ottani francia nevelőnőt. Otthagyta Prágát, mivel olvasta Kossuth-ot és távolról lelkesedett ezekért az ügyekért.

Mikor 1848 tavaszán egy nagynénje birtokán volt mint aféle ispán, vagy családbeli, aki vezeti a birtokot, látta, hogy milyen karrier nyílik a magyar származású tiszteknek az új hadseregben; feljött Pestre, jelentkezett. Nem okozott különösebb feltűnést egészen addig, míg a szeptemberi időkben Jellasich betört. Ekkor még nem döntött el pontosan, hogy ki hova álljon, s mikor lehet valakit árulónak bélyegezni, mikor kell hűnek lenni a Kossuth-kormányhoz, és kinek az érdeke, hogy kilépjen ebből a dologból. Hozzá kell tennem, hogy kitűnő férfiak disszidáltak; Eötvös a legkinosabb pillanatban ment el, Széchenyi beleőrült ebbe a dilemmába. Szóval, amikor kemény helyzet volt, hogy mit csináljon a magyarság, Görgey gondolkozás nélkül felakasztott egy grófot, Zichy grófot, aki császári kiáltványokat vitt egyik táborból a másikba. Akkor rengeteg ember megcsinálta ezt Magyarországon, tehát ezen az alapon igen sok arisztokratát fel lehetett volna akasztani. Ez óriási, kemény tett volt Görgeytől, hogy meg merte csinálni. A baloldali sajtó úgy ünnepelte, hogy végre eljött a magyar Robespierre, itt van az erős kéz.

Kossuth maga is így nézett erre az emberre, aki valóban maga volt a kimért ridegség, céltudatosság, kegyetlenség. Nem fecségett, ez imponált Kossuthnak, s Kossuth azt hitte, hogy ez az a katona, akire számítania lehet. S ebben az emberben csalódott legjobban. Ez volt különösen 1848-nak a tragédiája. Kiderült, hogy ez a fegyelmezni kiválóan tudó ember tulajdonképpen belsőleg a legnagyobb dilemmában van, hogy merre menjen, ide álljon, oda álljon-e. Ezt megéreztek azok a tisztek, akik Kossuth-hoz, a magyar forradalomhoz huzódtak ugyan, de

10

azért nem mentek el jakobinusnak s már talán kompromittálva is voltak a forradalomban annyira, hogy szerettek volna kimezető utat találni. Megérezték, hogy Görgey az, aki rájuk leginkább hasonlít. Ezek tömörültek Görgeyhez.

Ettől kezdve, amikor Budapest fel kellett adni, Görgey külön pont volt mindig és szemben állt Kossuth-tal. Nem határozottan, csak Kossuthnak sok lépését nem helyeselte, s egyre jobban dacoskodott, nem engedelmeskedett a kormánynak, s amikor észrevette, hogy körülötte van egy tiszti tábor, azokra kezdett támaszkodni. Már 1849 januárjában, Pest kiürítése után kiauott Vácott egy kiáltványt, melyben körülbelül az van, hogy ők változatlanul ragaszkodnak a királynak tett esküjükhöz, ami elég furcsa volt, mert erről nem-igen beszéltek, a király nem-igen mutatkozott be, lemondott és már Ferencz József volt az új császár, még nem király.

De viszont nagyon sokaknak megkönnyebbitette a helyzetet, mert úgy gondolkoztak, hogy akkor eskünkkel rendben vagyunk, magyarok vagyunk, de mégsem forradalmárok. Elképzélhetik, hogy ez egy ingadozó léleknek némi megnyugvást adott.

Később igen dicsérték Görgey tettét, hogy milyen zseniális volt az, hogy Buda kiürítésekor felment északra, a bányavárosokba húzódott vissza, hadseregével és azt ott megtartotta. Később a katonák megállapították, hogy ez nagyon is gyanús és rossz lépés volt egy ilyen helyzetben, mert ~~minden kétségbeesésnek, minden hátrányos helyzetnek~~ a kormányt kellett volna fedeznie. A kormány pedig Debrecenbe ment - ezt mindnyájan tudjuk - hiszen a leglényegesebb dolgokat nem kell elmondani.

Most rátérek a képviselőházra, milyen volt ez az 1848-ban megválasztott képviselő tábor. Amikor a kormánynak Pestről Debrecenbe kellett menekülnie 1848 végén, a képviselők nem akartak elmenni, hanem azt mondták, menjen el a kormány, illetőleg a Nemzeti Bizottmány és a képviselők maradjanak itt Windischgraetz alatt is. Ezzel azt akarták mondani, hogy a dolog rendben van, ők a nemzetet képviselik és az egész dolognak alkotmányos folytatólagossága van. Ekkor lépett fel a magyar baloldal Madarász László nyomán, aki rögtön felfedezte ezt a cselvetést, átlátott a szitán. Ha a képviselőház itt marad, Windischgraetz bejön, ráparancsol a képviselőházra, hogy tegye le alkotmányosan a Kossuth kormányt és nevezzen ki egy olyan kormányt, amilyent ő akar, s ezzel a forradalom alkotmányosan megbukott. Ezt könnyű volt átlátni. Madarász erre felállt, a képviselőház utolsó ülésén és hazaárulóknak bélyegezte azokat, akik Pesten maradnak. Azt mondta: vigyázzunk egymásra és aki azt látja, hogy a mellette álló tétovázik, lőjje le. Ahogy akkor mondták, ezzel megindult a vörös terror. Hozzá kell tennem, hogy Madarász postaminiszter volt, de hozzája tartoztak a rendőrségi ügyek. A postának fődolga az volt, hogy a leveleket kézbesitse,

ugy hogy a legzordabb időben, amikor Madarász "terrorja" dühöngött, 72 rendőrlegénye volt, ~~egy~~ ennyi tagból állt Kossuthék államvédelmi hatósága, amelyel kezükben tartották a 400 tagu képviselőházat.

A lényeg az, hogy a képviselők zöme - nem akarom megvádolni őket, hogy ennek hatására - elment Debrecenbe és változatlanul kitartott Kossuth mellett. Elmentek még a Békepárt tagjai is, akik alkudozni akartak. Görgey maga felment a felvidékre a maga táborával, amely egyre jobban kialakult, a maga főleg arisztokrata származásu katonatisztekéből álló vezérkarával. Ott fenn kihúzták a telet, valóban megtartotta hadseregét, valamelyest képezte is és amikor a tavaszi hadjárat megindult, akkor ő szintén beállt abba a hadvadászba, Klapka, Damjanich és a többiek mellé, akik Debrecen fedezték. Amikor megindult a tavaszi offenzíva, abban akaratlanul is Görgeynek volt a legnagyobb része, mert az ő hadserege volt a legfegyelmetesebb.

El tudom képzelni, hogyan fest egy ilyen forradalmi hadsereg. Ott nem a szalutálás és a kifényesített gombok a legfontosabbak, hiszen parasztokat fegyvereztek fel kaszával. Katonatiszt szemével nézve, eléggé fegyelmetlen nép lehetett. Görgey azonban remekül fegyelmetezte az embereket. Volt benne egy kegyetlen alaptulajdonság, a táborában járta egy tréfa, amely szerint amikor megkérdezték, hogy miért győz Görgey, valaki azt mondta, azért mert az egész hadjárat alatt több magyart ölt meg, mint ellenséget. Ezt úgy kell érteni, hogy aki meghátrált, vagy nem engedelmeskedett az ütközet pillanatában, azt Görgey személyesen lőtte le, vagy inkább karddal levágta. Voltak ilyen megdöbbentő jelenetek, mint amelyet most elmondok, bár nem tudom pontosan, hogy az Isaszegi vagy a Kápolnai csatában történt, mert nem készültem erre az előadásra. A támadás már megindult és - ahogy ma neveznénk - a front felé lovagolt Görgey. Egy korosma előtt látta, hogy egy nemzetőr kapitány civakodik egy sorkatonaságbeli őrmesterrel. A kapitány vissza akart menni az ütközetbe, de nem volt lova, s az őrmester lovát akarta ott gyorsan megvenni.

Az őrmester azonban nem adta. A kapitány be volt rugva. Görgeynek nem volt semminköze a dologhoz, mert nem hozzá tartoztak, több magyar hadsereg volt ott, mégis odament és leszádta a nemzetőr kapitányt, hogy mit erőszakoskodik evvel a kapitánnyal. Hozzá kell tennem, hogy a nemzetőrök másodrendűeknek számítottak a schwarmbeliekhez képest. A kapitány valami hazafias frázist mondott, hogy minden igaz magyarnak a csatában a helye. Görgey rákiáltott: fogja be a száját! Dehogy fogom - volt a válasz, mire Görgey a kapitányt karddal megölte. Volt tehát benne valami abnormális kegyetlenség, fegyelmezni tudás, de az bizonyos, hogy az ő táborában az ilyenfajta fegyelem megvolt, ez csak úgy sugárzott belőle, s ez a többi tiszteknek, az embereknek imponált. Gyakran előfordul, hogy az ilyen kegyetlen természetű embereknek szuggesztív hatásuk van.

Végül visszafoglalták Budát. Addigra azonban Ausztria visszaverte az olasz forradalmat, módjában állt tehát csapatokat küldeni Magyarországra. Ezeket a csapatokat azonban a magyarsággal szemben még mindig gyengének érezte, ekkor következett az, hogy Ferenc József személyes segítséget kért Miklós orosz cártól, s az orosz csapatok nem sokkal Buda visszafoglalása után bejöttek.

Hozzá kell tennem, hogy ez nem rémitette meg a magyarokat. Nem volt olyan pánik, amilyent ma visszamenőleg el lehetne képzelni. Nem látták a forradalmat befejezettnek attól, hogy 150.000 főnyi cári hadsereg bejön az országba. Kossuth óriási munkával szervezte a hadsereget. Bámulatos az az erő, ahogyan a szervezett hadsereget fel tudta állítani, úgy hogy a magyarság nagyobb erőfeszítés nélkül legalább annyi katonát ki tudott volna állítani a harctérre, mint amennyi együttesen az ittlévő orosz és osztrák katona volt. Ez a történelmi helyzet. A Kossuth kormány semmiből fegyvergyárakat csinált, puskaport gyártatott, megoldta a pénzgazdálkodást. Kossuth naponta 70 levelet is megírt, szóval olyan óriási alakja a történelemnek munkabírás szempontjából, hogy azt csak bámulni lehet. Az egész

nemzetben kemény akarat nyilvánult meg. Voltak ugyan akik megijedtek az oroszok bejövetelétől, de végső kétségbeesés nem volt. A baj ott volt, hogy ebben az időben Kossuth már látta, hogy Görgey nem az ő embere, külön utakon jár. Szeretett volna egy olyan fővezért találni aki Görgey fölé tud helyezni, akinek tekintélye nagyobb mint Görgeyé.

A tragikus az volt, hogy ilyen nem akadt. A magyar forradalmat segítették nemzetközi forradalmárok, így jött ide Bem, rengeteg lengyel, azonkívül osztrákok, franciák, olaszok, s így jött ide Dembinszky gróf, az 1830-as lengyel forradalomnak - mondjuk - majdnem fővezére. Dembinszkyt, ahogy ma mondják, azt hiszem, pozitíven értékelik. Sajnos, én nem értékelem pozitíven, - ez az én luxusom. Érdekes, tragikus és tragikomikus alak volt. 1830-ban, 40-éves kora táján, valóban kitűnő katona volt, dús gazdag ember, az oroszokkal szemben több csatát nyert, a nép istenítette. 1830-ban elment emigrációba s az ő győzelmeit 20 éven át hirdette a párisi kávéházakban. Ettől ő maga olyan nagy hadvezér lett, hogy utoljára szinte istennek képzelte magát. Sokat irt is, a neve közismert lett Európában, s Dembinszky a "forradalmi hadvezér" fogalma volt.

Kossuth valóban behívta őt azzal a gondolattal, hogy ha Dembinszky idejön, mindent rendbetesz. S kiderült az, ami velem is kiderült, hogy az ember megöregszik; Dembinszky akkor 60-éves volt. Kiderült róla, hogy lusta, iszákos, s azt lehet mondani, gyáva is. De ezt még maga sem tudta, ő az 1830-as győzelem s a párisi kávéházak remek légköre alapján nagy férfinak képzelte magát s állandóan meg volt döbbenne, amikor megverték a csatatéren s amikor a katonák nem engedelmeskedtek neki. Nem volt ~~akkor~~ teljesen tehetségtelen, de nem volt igazi tehetség sem, s a tekintélye óriási volt, - ez volt a tragikus. Más vonatkozásban is szokták mondani: nem lehet, hogy ez a nagy professzor, aki eddig kitűnően végezte az operációt, most ne tudjon operálni, s hogy elvérezzenek a betegek a keze alatt. Hát elvéreztek. Kossuth sem tudta, hogy ebből az emberből nem lehet nagy dolgot kihuzni. De mondom, a legtragikusabb az, hogy ezt maga Dembinszky sem tudta.

Mikor az oroszok 1849. nyarán bejöttek, égető volt, hogy most azután már legyen fővezér! Ma is állítom, hogy ha 1848-ban, Buda visszafoglalása után, egy jó katona kezében lett volna a magyar hadsereg ügye, a magyar forradalmat nem verték volna le. Ezt nyugodtan merem állítani, eleget olvastam hozzá. Ilyen azonban nem volt. Kossuth nem merte átadni és nem is adhatta át Görgeynek a fővezérséget. Görgey már a Békepárt-tal paktált össze, állandóan külön úton járt, többször is kijelentette nyílt kiadványokban, hogy ő vagy a királynak engedelmeskedik, vagy ő állapítja meg, hogy mi kell a népnek, ami lázadás volt a kormánnyal szemben.

Görgeynek tehát nem lehetett odaadni a fővezérséget. Mégis olyan fővezér kellett, aki ennél nagyobb ember legyen, s ez csak Dembinszky volt a láthatáron. Volt még egy, Damjanich, aki ekkor éppen tragikusan a lábát törte, szóval használhatatlan volt. Volt egypár kitűnő ember, mint pl. Aulich, aki nem érezte magát erre elég képesnek, vagy Fetter, aki beteges volt. Hiába kerestek mást, nem találtak, s így Dembinszkyt nevezték ki fővezérnek, holott Görgey már nagyon jól tudta, hogy ahhoz, hogy az irányzatát érvényesíthesse, ő kell, hogy legyen a fővezér. Ezt sok vita után úgy akarták megoldani, hogy hadügyminiszter legyen, akinek joga van a fővezért kinevezni. Erre elküldte Klapkát helyettes hadügyminiszternek, s ő a hadseregnél maradt.

A lényeg az, hogy amikor az orosz csapatok közeledtek, kidolgoztak haditervet arra, hogy a magyar csapatokat egyesítik, először megverik az osztrákokat, s azután az osztrákoktól felszabadulva, szembeállnak az orosz hadsereggel, s egy életre-halálra való küzdelmet vállalnak. Ebbe Görgey is belenyugodott, ezt a kérdést Budán határozták el.

Görgey csatát vívott az oroszokkal Vácánál, s ahelyett hogy lejött volna Pestre, üzenetet küldött, hogy nem tudja Pestet

fedezni, csináljon a kormány, amit akar, ő tovább vonul Miskolc felé. Szóval Görgey hibájából kettészakadt az a bizonyos egység. Erre Kossuthék megállapították, hogy a magyar hadsereg Pestet elhagyva egyesüljön Szegednél, tehát oda menjen le Dembinszky a seregével, oda menjenek az összes csapatok, Görgey is, és ott vivják meg először Haynauval az ütközetet, majd Paskievicset verjék meg. Görgey azt mondta, hogy oda fog menni és vonult is a seregével egy óriási félkörben Tokajig, Nagyváradig s úgy akart Debrecen felé közeledni.

Itt egy roppant érdekes dolog derül ki Görgeyvel kapcsolatban, hogy kik is voltak ezek az oroszok. Ezeket nálunk úgy ábrázolták, hogy a vérengző kozák, rabló, ázsiai csürhe, amelyet ránk döntött a cár. Az oroszoknál pedig mi úgy voltunk ábrázolva, hogy ez egy parasztlázadás, Dózsa György-szerű felkelés, s a csürhe rabolja a kastélyokat. A két hadsereg még sohasem érintkezett, Görgey volt az első, aki érintkezett az orosz csapatokkal. Itt meglepő dolgok derültek ki; az oroszok elhültek, hogy itt rendes magyar hadsereg van, egyenruhába öltözött, tisztelegni tudó parancsőtisztekkel és nem tudom milyen grádusokkal ellátott szabályszerű hadserege egy független nemzetnek, szóval nem akármilyen társaság. A magyarok viszont azt vették észre, hogy ezek nem rabló, ádáz barbárok, nem a nyomatokon ábrázolt, csak kegyetlenkedni tudó kozákok, hanem egy rokonszenves paraszti katonaréteg, akik együtt ettek a magyar parasztokkal, együtt főztek nekik. A tisztek pedig egészen gyanús rokonszenvet kezdtek mutatni a magyar hadsereg iránt, ellentétben az osztrákokkal. Szóval az orosz tisztikar, fel a legmagasabbakig, inkább becsülte a magyar hadsereget, mint szövetségését, az osztrákot.

Egymásután kerültek meglepő érintkezések. Csak példaképpen mondom el, hogy Görgey véletlenül bekerített egy kisebb orosz

egységet. Neki 30-40.000 főnyi csapata volt, s erre az orosz tábor-
nok igen jó megoldással fegyverszünetet kért Görgeytől. Görgey ~~ánxágn~~
~~ax~~ átlátta, hogy ez tulajdonképpen csak arra szolgál, hogy az orosz
időt nyerjen, de megismerkedtek, beszélgettek egymással, az orosz tá-
bornok pisztolyt küldött Görgeynek, Görgey lovat küldött cserébe. Utána
odáig ment a dolog, hogy majdnem minden ütközet után, - ha volt ilyen,
* de kerülték az ütközeteket, - az oroszok átküldtek egy pár tisztet
a magyar táborba pénzzel és pálinkával, hogy a sebesülteket ellássák,
a magyarok ugyancsak átküldtek pénzt és pálinkát a sebesültszállító-
kal, szóval ez olyan volt, mint egy párbaj. Ott voltak az orvosok, s
nem volt komoly ellenséges érzület.

Görgey ekkor tárgyalni kezdett az oroszokkal, majdnem
a kormány megkérdezése nélkül. Mire leérkeztek Aradra, akkor már Kos-
suthék a kormányban méltán azt hihették, hogy Görgeynek valami gyanus
egyessége van a cáriakkal. Meg is volt, mert Görgey felvetette, hogy
mi volna, ha a magyarok nem az osztrák császárt koronáznák meg, ha-
nem a cár öccsét kérnék fel királynak.

Az oroszok ezt nagy rokonszenvvel vették, jó pár tábornok volt ott, aki valóban minden jót kívánt a magyaroknak, de nem ők döntöttek, hanem fent Pétervárott, illetve Bécsben. Ebből származtak a félreértések. Így haladt a forradalom útján egészen Aradig. Dembinszky nem mert megállni Szegednél, hanem ment tovább, de nem Aradra ment, hanem már a határ felé vitte csapatait, hogyha ott megverik, akkor legalább - mint ezzel Görgeyék vádolták - kimenekülhessen.

Ilyen körülmények között érkezett végre Görgey Aradra, ahol a kormány székhelye volt. Utótt az utolsó óra, hogy összefogjanak. Itt derült ki Görgey mély árulása. Nem mintha pénzt fogadott volna el, mert egy bizonyos pénzösszeg egy ilyen komoly hazaárulás méreteihez képest nem jelent semmit, azért nem lett volna neki érdemes, annyit Kossuthék is adtak volna a becsületéért, Hiusága és önzése vitték az árulásba. Itt derült ki, hogy utálta, gyűlölte a forradalmat és Kossuth személyében a forradalmárt, szinte testileg nem bírta. Ebben az állapotban találkozott ez a két ember a dráma percében, amikor még mindig meg lehetett volna menteni a helyzetet azzal, ha minden magyar hadsereget egyesítenek és azzal rámennek először az osztrákokra, - s azokat megverik, mert lehetett volna tulerőt produkálni - majd az oroszokkal bocsátkoznak harcba, esetleg igyekeznek kihuzni a telet. Azt ugyanis már lehetett látni, hogy az orosz hadsereg nem volt felkészülve, téli hadjáratra. Az orosz katonák nyári ruhában voltak és élelmezési ellátottságukból is kitűnt, hogy nem akarnak sokáig ittmaradni. Nagyon is reális volt tehát az a terv, hogy tovább folytassák a háborút. Persze, csak akkor lehetett volna igazán továbbfolytatni, ha a nemzet elszánja magát egy mindent feláldozó nagy harcra, a nemesek feláldozzák kastélyaikat és jószágaikat, az emberek nem becsülik többre lakásaikat, mint a nemzet függetlenségét. Ezt egy baloldali forradalom meg tudja csinálni, de egy jómódu

polgári réteg forradalma nem, mert ott fontosabb a hatszobás kastély és a lakás, az uralmi helyzet, a jómód, mint az, hogy magyar legyen a tanítás nyelve, vagy hogy a nemzet független legyen. Görgey szinte idegzetében tudta képviselni ezt a vagyonában fenyegetett jómódu réteget. Kossuth volt az, aki mindent fel akart áldozni azért, hogy a nemzet függetlenségét biztosítsa. Amiről a darab szól, az az ő utolsó személyes találkozásuk. Amikor Görgey megérkezett Aradra, már látta, hogy Kossuthékat el kell távolítani, akkor már tárgyalt annyira az oroszokkal, hogy abból megállapíthatta, az oroszok Kossuthal a republikánussal nem állnak szóba, csak vele, aki mindig királypárti volt és alkotmányos kijelentéseket tett.

Kossuth tudta, hogy Görgey parancsnoksága a forradalom végét jelenti. Egyikük sem gondolt azonban arra, hogy a magyar állam végét jelentheti. Elképzelhetetlen volt számukra az, ami bekövetkezett, hogy Ausztriát tébolyodott őrültek, vérszomjas sakálók vezetik. Azt gondolták, hogy legfeljebb leverik a forradalmat és akkor visszaállnak 1848 márciusának vívmányai, amelyeket a király aláírt: lesz független magyar minisztérium, lesz független Magyarország, Kossuth ugyan elmegy, de legrosszabb esetben jön Eötvös, Deák és Széchenyi, megy tovább a dolog. Görgey - mondjuk - hadügyminiszter, vagy miniszterelnök lesz. Ez volt Aradon az első napokban az emberek fejében. Senki sem gondolt ilyen mérhetetlen bosszúra, ami nem is volt indokolt az osztrákok részéről. Személyes meggyőződésem szerint Ausztria és a Habsburg-ház itt rontotta el örökre a dolgát. Ha akkor nem bőszi magá ellen a magyarságot, ha nem egy elmebeteg sintér módjára kezd gyilkolni a védtelenek között, akiket nem is ő fegyverzett le, akkor még össze tudta volna tákolni a monarchiát életképesre. Mondom ez nem is jutott az emberek eszébe, csupán Kossuth akarta mindenkép a megütközést, Görgey mint nagyon jól tudjuk, nem. Ez volt tehát az a tragikus óra, amikor mindez kibontakozott és úgy fordult a helyzet, hogy Kossuthnak nem sikerült meggyőznie Görgeyt, elment az országból.

Most bontakozott ki tulajdonképen Görgey tragédiája. Hitt az oroszok jóakaratu kézfogásainak, azt hitte, hogy itt mindenki kegyelmet kap. A különös az, hogy a kivégzettek közt legtöbb Görgey személyes barátja volt, mert a Kossuth pártiak el tudták képzelni, hogy milyen lesz az ellenforradalom, tehát elmenekültek. Azok maradtak itt, akik hittek Görgeynek, akik ha nem is voltak hivei, de huztak hozzá. Vécsey a határról jött vissza, hogy Világosnál jelentkezék, amikor már letették a fegyvert. Görgey embertelenségig menő vaksága volt az, hogy hitegetni mert egy nemzetet olyan dolgokkal, amelyre neki semmi adata, bizonyítéka, alátámasztása nem volt. Kossuth elmenekülése után külföldön ébredt rá arra, hogy ha ő még keményebben viselkedik és már előbb baloldali eszközökkel a népre támaszkodik, ahogy ez utolsó percben eszébe jutott, és bátran lép fel Görgeyvel szemben, akkor meg lehetett volna nyerni a szabadságharcot.

Nagyjában erről szól a darabom. Szívesen adok még felvilágosításokat a részletekről, ha nem unják, de még inkább szeretném, ha azok, akik olvasták a darabot vagy játszottak benne, megmondanák milyennek látták és főleg mi a javítandó benne. Köszönöm szépen a türelmüket. /Taps/

M a j o r Tamás: Van-e valakinek kérdeznivalója a darabbal vagy a szerepekkel kapcsolatban? /Nincs!/ Akkor köszönjük Illyés Gyula előadását, amely komoly mértékben segít bennünket a darab további eljátszásában. Ungváry arcán látom, hogy milyen segítséget adott neki. Látom, hogy milyen érdeklődéssel hallgatta Görgeyről ezeket az általunk valóban nem ismert adatokat. Még egyszer köszönöm tehát az előadást és ezzel mai ünnepi összejövetelünket bezárom.